

УДК 331. 2(477)

Проскуріна Н. М.,*доктор економічних наук, доцент кафедри обліку і аудиту Запорізького національного університету,***Бровко Н. І.,***Запорізький національний університет*

СУЧАСНИЙ СТАН ТА НАПРЯМИ СТАБІЛІЗАЦІЇ ВИПЛАТ ПО ЗАРОБІТНІЙ ПЛАТІ В УКРАЇНІ

У статті проаналізовано динаміку заборгованості по заробітній платі на підприємствах України. Розглянуто проблеми сучасного стану заборгованості з заробітної плати та запропоновано напрями її погашення.

Ключові слова: заборгованість з виплати заробітної плати, тіньова економіка.

В статье проанализирована динамика задолженности по заработной плате на предприятиях Украины. Рассмотрены проблемы современного состояния задолженности по заработной плате и предложены меры ее погашения.

Ключевые слова: задолженность по выплата заработной платы, теневая экономика.

The paper explores the dynamics of wage arrears in the Ukraine. The problems of the current state of arrears of wages and directions of its maturity.

Keywords: arrears of wages, the shadow economy.

Постановка проблеми. Питання щодо проблеми оплати праці постає перед вітчизняною економікою з погляду стимулювання економічного зростання в Україні. Реформування оплати праці є важливою складовою курсу реформ у національній економіці. Негативно вплинули на основні соціально-економічні показники світова фінансово-економічна криза, що позначилася на реальній та номінальній заробітній платі в усіх сферах економічної та промислової діяльності й стало причиною зростання значного рівня заборгованості із невиплати заробітної плати.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Значний внесок у вивчення проблеми сучасного стану заробітної плати зробили такі науковці, як Т. С. Бочкарьова, Г. Т. Куліков, А. М. Колод, Е. М. Лібанова, В. С. Василенко, О. С. Ветлужська, О. А. Гордеюк, П. М. Матюшко та інші. Однак питання покращення розрахунків по заробітній платі залишаються на сьогодні дискусійними та потребують подальших наукових досліджень і удосконалень.

Мета і завдання дослідження. Метою статі є дослідження сучасного стану на ринку праці України, рівня оплати праці та заборгованість з її виплати. Розробка рекомендацій щодо вирішення основної проблеми.

Виклад основного матеріалу. Заробітна плата, як основний елемент задоволення потреб людини є важливим індикатором рівня життя. Зарубіжний досвід свідчить, що в кризових умовах економіки, необхідно використовувати якісну, тобто високооплачувану робочу силу, яка може створювати конкурентоспроможну продукцію. Проте українські роботодавці виживають за рахунок скорочення штатів та зниження рівня оплати праці своїх працівників [1, с. 11].

Норми соціальних гарантій із заробітної плати є одними із сталих показників соціального та економічного розвитку країни в цілому [2, с. 12].

Тіньова економіка – це економічна діяльність, що не враховується і не контролюється офіційними органами та спрямована на отримання доходу шляхом порушення чинного законодавства [3, с. 39]. Причини тіньової економіки об'єднують у 4 основні групи:

- соціально-економічні (приховання доходів, особливо у часи кризових ситуацій, пошук нелегальної роботи, податковий тягар);
- політичні (політична нестабільність, вимога до складання необхідних документів у податкову, корупція, що виступає головним явищем у всіх владних сферах);
- правові (недосконалість законодавства, що призводить до ухилення сплати податків);
- морально-етичні [4].

Негативним наслідком тіньової економіки є несплата податків до бюджету та до Пенсійного фонду, що негативно впливає на рівень життя населення. Пенсійний фонд України є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України, основним завданням їхньої діяльності виступає забезпечення своєчасного і в повному обсязі фінансування та виплати пенсій, допомоги на поховання, інших виплат, які згідно із законодавством здійснюються за рахунок коштів Пенсійного фонду України та інших джерел, визначених законодавством [5].

Упродовж 2011 р. зберігалася тенденція щодо зменшення обсягу заборгованості з виплати заробітної плати, яка має місце у 2010 р. Так, загальна сума боргу зменшилась у 2010 р. на 255,3 млн. грн., а у 2011 р. – на 240,7 млн грн, у той час як упродовж двох попередніх років борг перед працівниками зростав, зокрема, у 2009 р. – на 77,8% (на 520,0 млн грн), а у 2008 р. – на 23,9% (на 284,7 млн грн).

На 1 січня 2012 р. загальна сума заборгованості становила 977,4 млн грн, що на третину менше, ніж на початок 2010 р. Це найнижчий показник упродовж останніх трьох років. Однією з причин заборгованості можна визначити виплату заробітної плати у "конвертах", яка на даний час є актуальним питанням для більшості керівників, що згідно з розрахунками ДПСУ становить 17 млрд грн [6].

Обсяг невиключеної заробітної плати на початок січня п. р. дорівнював 3,0% фонду оплати праці, нарахованого за грудень 2011 р., у січні 2011 р. – 4,3% відповідно. У регіональному розрізі найвищий рівень такого співвідношення був у Кіровоградській (9,7% фонду оплати праці) області, а найнижчий – у Чернівецькій (0,1%) області, про що свідчать дані на рисунку 1.

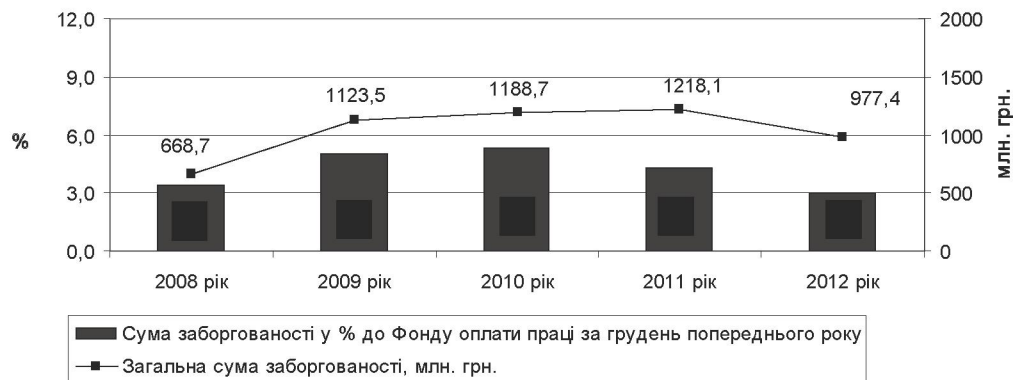

Рис. 1. Динаміка заборгованості з виплати заробітної плати на 1 січня 2012 р.

Динаміка показника заборгованості з виплати заробітної плати впродовж 2011 р. була неоднозначною: зростання упродовж січня-лютого змінилося стабільним зниженням показника, починаючи з березня місяця і до кінця 2011 р. Динаміку зміни обсягу заборгованості з виплати заробітної плати протягом 2011 р. ілюструє рисунок 2.

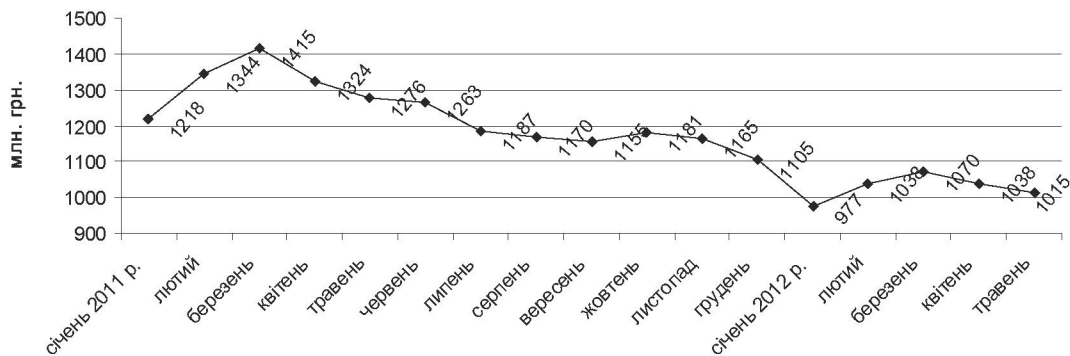

Рис. 2. Динаміка суми заборгованості з виплати заробітної плати у 2011–2012 р.

Упродовж 2011 р. сума невиключеної заробітної плати зменшилася майже в усіх регіонах України, найсуттєвіше – у м. Києві (на 41,8 млн грн), Харківській (на 37,8 млн грн) та Донецькій (на 33,2 млн грн) областях. Збільшення заборгованості відбулось у Сумській (на 6,1 млн грн), Херсонській (на 5,1 млн грн), Закарпатській (на 0,5 млн грн) та Івано-Франківській (на 0,1 млн грн) областях.

Зменшення загальної суми заборгованості було зумовлено насамперед покращенням розрахунків по заробітній платі з найманими працівниками економічно активних підприємств, що характеризують дані, подані у таблиці 1.

Протягом 2011 р. заборгованість працівникам економічно активних підприємств зменшилася на 32,5% (на 210,3 млн грн) та на 1 січня 2012 р. становила 436,1 млн грн, або 44,6% від загальної суми боргу.

Таблиця 1
Динаміка заборгованості з виплати заробітної плати за типами підприємств
(на 1 січня, млн. грн.)

	2010 р.	2011 р.	2012 р.		
			усього	у % до	
				2011 р.	підсумку
Усього	1473,3	1218,1	977,4	80,2	100,0
у тому числі					
економічно активні підприємства	956,0	646,4	436,1	67,5	44,6
підприємства – банкрути	453,6	513,5	492,3	95,9	50,4
економічно неактивні	63,7	58,2	49,0	84,2	5,0

Зменшення суми несплаченої заробітної плати у 2011 р. мало місце у більшості видів економічної діяльності. Найбільше зниження заборгованості зафіксовано на економічно активних підприємствах промисловості (на 80,5 млн грн), здебільшого за рахунок підприємств із виробництва машин та устаткування (на 21,9 млн грн), виробництва та розподілення електроенергії, газу та води (на 13,6 млн грн), виробництва харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів (на 12,4 млн грн), будівництва (на 61,8 млн грн), транспорту та зв'язку (на 24,3 млн грн), а також торгівлі, ремонту автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку (на 18,0 млн грн).

У регіональному розрізі зменшення суми боргу економічно активних підприємств простежувалося у 23 регіонах, при цьому найсуттєвіше – у м. Києві (на 54,5 млн грн), Харківській (на 37,4 млн грн), Кіровоградській (на 28,6 млн грн) та Луганській (на 25,0 млн грн) областях. У Херсонській, Запорізькій, Сумській та Миколаївській областях відбулося зростання заборгованості з виплати заробітної плати на 0,2 – 77,9%.

На 1 січня 2012 р. вчасно не отримали заробітну плату 102,3 тис. осіб, що становить 1,0% від середньооблікової кількості штатних працівників, охоплених спостереженням. Рік тому ці показники становили відповідно 185,1 тис. осіб та 1,7%. Кожному із зазначених працівників не виплачено в середньому 4262 грн., що майже в 1,5 раза перевищує середньомісячну заробітну плату за 2011 р.

Серед регіонів найбільша питома вага працівників, яким не виплачено заробітну плату, була в Донецькій (2,1% від середньооблікової кількості штатних працівників регіону), Луганській (2,0%) та Харківській (1,8%) областях. Тоді як найменша частка працівників, яким заборгували заробітну плату, мала місце в Одеській та Чернівецькій (по 0,1%) областях.

Розмір заборгованості з виплати заробітної плати працівникам економічно активних підприємств за окремими видами економічної діяльності подано у таблиці 2.

Таблиця 2
Заборгованість із виплати заробітної плати на економічно активних підприємствах на 1 січня 2012 р.

	Кількість працівників економічно активних підприємств, яким не виплачено заробітну плату		Сума боргу в середньому на одного працівника, грн.
	тис. осіб	у % до середньооблікової кількості штатних працівників	
Усього	102,3	1,0	4262
Сільське господарство, мисливство та пов'язані з ними послуги	2,7	0,5	3948
Промисловість	55,5	2,0	4291
Будівництво	14,3	4,3	3719
Діяльність транспорту та зв'язку	6,0	0,6	3458
Освіта	0,9	0,1	3472
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	2,3	0,2	2851

Сума заробітної плати, не виплаченої працівникам підприємств-банкрутів, упродовж 2011 р. зменшилася на 4,1% і на початок 2012 р. становила 492,3 млн грн. У Кіровоградській, Одеській, Полтавській та Черкаській областях частка боргу цих підприємств становила більше двох третин від загальної суми боргу.

Сума заборгованості на економічно неактивних підприємствах на початок січня 2012 р. становила 49,0 млн грн. Якщо в цілому по країні на цю категорію підприємств припадає 5,0% від загальної суми боргу, то ситуація в регіонах значно різниться. Найбільше заборгували своїм працівникам економіч-

но неактивні підприємства Волинської (31,0% від загальної суми боргу в регіоні), Дніпропетровської (22,5%) та Київської (20,0%) областей. Здебільшого це підприємства промисловості та будівництва, на які припадає майже дві третини загальної суми боргу цієї категорії підприємств [7, с. 24].

Таблиця 3
Динаміка заборгованості з виплати заробітної плати за типами підприємств у 2012 році

2012 р.	Усього	Економічно -активні підпри- ємства	Підприємства – банкрути	Економічно неактивні підприємства
на 1 січня (тис. грн.)	977365	436109	492303	48953
у % до підсумку	100	44,6	50,4	5
на 1 лютого (тис. грн.)	1038061	475264	494687	68110
у % до підсумку	100	45,8	47,7	6,5
на 1 березня (тис. грн.)	1069790	501894	500514	67382
у % до підсумку	100	46,9	46,8	6,3
на 1 квітня (тис. грн.)	1038291	485165	487609	65517
у % до підсумку	100	46,7	47	6,3
на 1 травня (тис. грн.)	1014832	477704	472996	64132
у % до підсумку	100	47,1	46,6	6,3

Станом на 1 квітня обсяг невикраденої заробітної плати становив 1038,3 млн грн за даними таблиці 3, що дорівнює 3,3% фонду оплати праці, нарахованого за березень 2012 р. Збільшення загальної суми заборгованості відбулося головним чином за рахунок економічно активних підприємств. Упродовж січня-березня поточного року заборгованість перед працівниками цієї категорії підприємств зросла на 11,2% (на 49,1 млн грн) і на 1 квітня становила 485,2 млн грн. Кількість працівників економічно активних підприємств, яким вчасно не виплачено заробітну плату, упродовж січня-березня 2012 р. збільшилася на 18,5% і на 1 квітня становила 121,2 тис. осіб, або 1,1% від загальної кількості штатних працівників. Кожному із зазначених працівників не виплачено в середньому 4003 грн, що в 1,4 раза більше від середнього розміру заробітної плати за березень 2012 р.

Основними причинами зростання боргу з виплати заробітної плати є:

- брак обігових коштів у зв'язку з несвоєчасними розрахунками замовників за поставлені товари, виконані роботи (надані послуги), різке зменшення обсягів замовлень або їх відсутність;
- порушення керівниками підприємств-боржників норм чинного законодавства щодо першочерговості виплати заробітної плати;
- недостатній контроль за діяльністю державних підприємств з боку уповноважених центральних органів виконавчої влади.

Нераціональність і збитковість використання ресурсів створює боргові зобов'язання підприємства, які в майбутньому суттєво обмежують його можливості у проведенні ефективної фінансово-господарської діяльності, що суттєво впливає на своєчасність і повноту виплати заробітної плати. У такій ситуації підприємство має керувати кредиторською заборгованістю, тобто утримувати зобов'язання у межах можливого їх обслуговування. Процес управління кредиторською заборгованістю охоплює такі етапи: 1) аналіз кредитоспроможності підприємства – можливості позичати кошти; 2) оцінку платоспроможності – здатність обслуговувати заборгованість; 3) контроль рівня заборгованості; 4) контроль за структурою кредиторської заборгованості.

Для забезпечення своєчасності виплат заробітної плати найточніше було б запропонувати: 1) забезпечення державою безумовного та своєчасного відшкодування ПДВ відповідно до законодавства; 2) проведення галузевого аудиту; встановлення безумовного пріоритету участі національних виробників та суб'єктів господарювання при виконанні замовлень за державні кошти в рамках національних інвестиційних програм; 3) першочергове залучення кредитних ресурсів держави на розвиток галузей, підтримку конкретних виробників, у виробничу сферу; 4) розробка законопроекту про посилення відповідальності банків за затримку та несвоєчасне перерахування до відповідних бюджетів коштів, що надійшли від платників податків та соціальних внесків; 5) запровадження граничної максимальної величини нарахованих штрафних санкцій за несвоєчасну або не в повному обсязі сплату податків та пенсійних внесків; 6) запровадження відповідальності посадових осіб – розпорядників бюджетних коштів за невиконання умов договорів на виконання робіт за державним замовленням; 7) зменшення ставки

“податку” на заробітну плату працівників підприємств за галузевою, регіональною ознакою на відповідний термін з одночасним посиленням контролюючої функції держави на таких підприємствах; 8) встановлення обов’язкового підвищення рівня заробітної плати найманих працівників підприємств всіх форм власності залежно від рівня підвищення ефективності виробництва та продуктивності праці; 9) вдосконалення системи обліку та аналізу диференціації тарифних ставок у різних видах економічної діяльності з розробкою відповідних нормативних актів, які забезпечують “прозорість” цієї диференціації на підставі відповідності вимогам; 10) посилення контролю за системою формування та розподілення фонду оплати праці з метою запобігання проявам нарахування заробітної плати працівникам у розмірах, нижчих від науково обґрунтованих та встановлених законодавством; 11) реалізація конституційного права працівників на першочерговість отримання заборгованої заробітної плати; 12) перехід на накопичувальну систему пенсійного страхування; 13) моніторинг відхилень реального руху грошових коштів від планових показників та використання заходів з усунення таких відхилень на підприємстві, оптимізація фінансового циклу підприємства та введення платіжного календаря.

Висновки. Серед основних обставин, за яких виникає заборгованість з виплати заробітної плати є значне зниження доходів та збитковість підприємств внаслідок чинників, викликаних фінансово-економічною кризою, відсутність обігових коштів через наявність дебіторської заборгованості та відсутність доступних кредитних ресурсів. Таким чином, хоча заборгованість з оплати праці в Україні на початок 2012 р. зменшилася, в порівнянні з 2011 р., але все ж таки тенденція до невиплат зарплати залишається відкритим питанням, що пов’язано з наявними кризовими явищами в економіці країни.

Література:

1. Бочкарьова Т. С. Заробітня плата в вересні / Т. С. Бочкарьова // Праця і зарплата. – 2010. – № 17. – С. 11-12.
2. Костюк В. Мінімальна зарплата – ключова соціально-трудова гарантія / В. Костюк // Праця і зарплата. – 2009 – № 10 (638). – С. 12-15.
3. Базилевич В. Методичні аспекти оцінки масштабів тіньової економіки / В. Базилевич, І. Мазур // Економіка України. – 2004. – № 8. – С. 36-44
4. Причини тіньової економіки України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.klubok.net/article2533.html>.
5. Положення “Про Пенсійний фонд України” від 24.10.2007 № 1261.
6. Державна податкова служба України.
7. Статистично аналітичний огляд стану ринку праці у 2011 році [Електронний ресурс]: доповідь / Державний комітет статистики України. – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2011/rp/pres-reliz/rp_2011.zip.